

Strategic components of sustainable development with the approach of national power in Iran

Malek zare ganjarodi ^{1✉} | Gholamreza Kazemian Shirvan ² | Vajhollah Ghorbanizadeh ³ | Hadi Khan mohammadi ⁴

1. PhD student in public administration, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran. E-mail: mzganjarodi@gmail.com

2. Associate Professor of Public Administration, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran. E-mail: Kazemian1344@gmail.com

3. Professor of Public Administration, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran. E-mail: ghorbanizadeh@atu.ac.ir

4. Associate Professor of Public Administration, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran. E-mail: khanmohammadi@atu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

2023-11-18

Received in revised form

2023-08-11

Accepted

2023-09-18

Published online

2023-11-18

Keywords:

Sustainable development,

Hard power, National

power, Soft power.

ABSTRACT

Objective: The purpose of this research is to extract the strategic components of sustainable development with the approach of national power.

Methodology: The research strategy is mixed exploratory. In the qualitative part, the strategic components of sustainable development were determined by studying thirteen high-level documents of the system with the theme analysis method. In the quantitative part, with structural-interpretive modeling and targeted sampling of experts, classification and identification of relationships between strategic components of sustainable development was done.

Findings: The components were identified in such a way that the components of diplomacy, knowledge-based defense, economic development and natural resources and environment were placed at level one. In the second level, the component of knowledge-based development was placed, and in the third level, the two components of administrative governance and national culture of development were determined.

Originality: Soft power components include the culture of national development, administrative governance and knowledge-based development, the basis for actualizing and exploiting the hard power components of economic development, knowledge-based defense, and resources and environment.

Cite this article: Zare Ganjarodi, Malek; Kazemian Shirvan, Gholamreza; Ghorbanzadeh, Vajhollah and Khan Mohammadi, Hadi (1402). Strategic components of sustainable development with the approach of national power in Iran. *Defensive Future Studies*, 8(30), 7-37.

DOI: 10.22034/DFSR.2023.2005554.1711

© The Author(s)

Publisher: AJA Command and Staff University

مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی در ایران

مالک زارع گنجانرودی^۱ | غلامرضا کاظمیان شیروان^۲ | وجه‌الله قربانی‌زاده^۳ | هادی

خان محمدی^۴

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، رایانامه: mzganjarodi@gmail.com

۲. دانشیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، رایانامه: Kazemian1344@gmail.com

۳. استاد مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، رایانامه: ghorbanizadeh@atu.ac.ir

۴. دانشیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، رایانامه: khanmohammadi@atu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: هدف از این پژوهش، استخراج مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی است.

روش پژوهش: استراتژی پژوهش، آمیخته اکتشافی است. در قسمت کیفی، مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار، با مطالعه سیزده سند بالادستی نظام با روش تحلیل تم، تعیین شدند. در قسمت کمی با روش مدل‌سازی ساختاری - تفسیری و نمونه‌گیری هدفمند از خبرگان، طبقه‌بندی و شناسایی روابط بین مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار انجام شد.

یافته‌ها: شناسایی مؤلفه‌ها به این صورت بود که در سطح یک، مؤلفه‌های دیپلماسی، دفاع دانش‌محور، توسعه اقتصادی و منابع طبیعی و محیط‌زیست قرار گرفتند. در سطح دو، مؤلفه توسعه دانش‌بنیان قرار گرفت و در سطح سه، دو مؤلفه حکمرانی اداری و فرهنگ ملی توسعه تعیین شدند.

نتیجه: مؤلفه‌های قدرت نرم شامل فرهنگ توسعه ملی، حکمرانی اداری و توسعه دانش‌بنیان، اساس بالفعل کردن و بهره‌برداری از مؤلفه‌های قدرت سخت توسعه اقتصادی، دفاع دانش‌محور و منابع و محیط‌زیست هستند.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۴/۰۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۵/۲۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۶/۲۷

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۰۸/۲۷

کلیدواژه‌ها:

توسعه پایدار، قدرت سخت، قدرت ملی، قدرت نرم.

استناد: زارع گنجانرودی، مالک، کاظمیان شیروان، غلامرضا؛ قربانی‌زاده، وجه‌الله و خان محمدی، هادی (۱۴۰۲). مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی در ایران. *آینده‌پژوهی دفاعی*، ۸ (۳۰)، ۳۷-۲.

DOI: 10.22034/DFSR.2023.2005554.1711

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

توسعه یک فرآیند چندبعدی است که شامل تغییرات عمده در ساختارهای اجتماعی، نگرش‌های مردمی و نهادهای ملی و همچنین تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کنی فقر مطلق است (Todaro, 1989: 88). اما نگرش به مفهوم توسعه از آغاز این‌گونه نبود. پس از جنگ جهانی دوم، توسعه در مفهوم رشد سریع ابعاد کمی و مادی معرفی شد و با پیشرفت پرشتاب علوم و دگرگونی در بنیان‌های فکری جامعه بشری؛ تعادل بین انسان و محیط‌زیست به تدریج به هم خورد و خطر بحران‌های محیط زیستی، سلامت انسان را تهدید نمود تا اینکه واژه پایداری در کمیسیون جهانی محیط و توسعه^۱ (۱۹۷۸:۱۶) تعریف گردید. در گزارش آن کمیسیون، توسعه‌ای پایدار تلقی می‌شود که خواسته‌ها و نیازهای دینفعان را از نسل کنونی و نسل‌های آتی برآورده کند؛ و توسعه را هم‌زمان در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی محقق کند. توسعه پایدار به مفهوم، توسعه اقتصادی کمتر نیست، بلکه، به این معنا است که اقتصاد سالم به شیوه بهتری می‌تواند منابع را جهت برآوردن نیازها به کار گیرد (Ning & Hoon, 2011). در واقع توسعه پایدار بر پایه هشیاری انسان نسبت به خودش و نسبت به منابع طبیعی کره زمین استوار است و خواهان یک سبک زندگی پایدار برای همه انسان‌ها است و مخالف مصرف بیش‌ازاندازه، اتلاف منابع و بی‌توجهی به نسل‌های آینده و قطع رابطه با گذشته است (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵). توسعه پایدار برنامه‌ای جهانی است که برای پاسخ به چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و محیط زیستی دنیای امروز از سوی دانشمندان مطرح شده و به‌طور گسترده توسط دولت‌ها و نهادهای جهانی، مورد پذیرش قرار گرفته است. ایران نیز به‌عنوان کشوری که در مسیر توسعه قرار دارد، دستیابی به شاخص‌های بین‌المللی در این خصوص را در دستور کار نهادهای مختلف قرار داده است (مکی و همکاران، ۱۳۹۷).

یکی از الزامات و بسترهای نیل به توسعه پایدار، مسئله قدرت ملی است. قدرت ملی توانایی و نفوذ بین‌المللی یک ملت، هم در عرصه مادی و هم در عرصه معنوی برای توسعه یک کشور است (Suofeng, 1992: 102). قدرت ملی عبارت است از توسعه همه‌جانبه و متوازن در تمامی ابعاد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی که پیامد آن شکل‌گیری یک جامعه پویا و پرنرژی است (عالم، ۱۳۷۸: ۱۶۳). ارتقاء قدرت ملی کشور،

¹ Report World Commission on Environment and Development

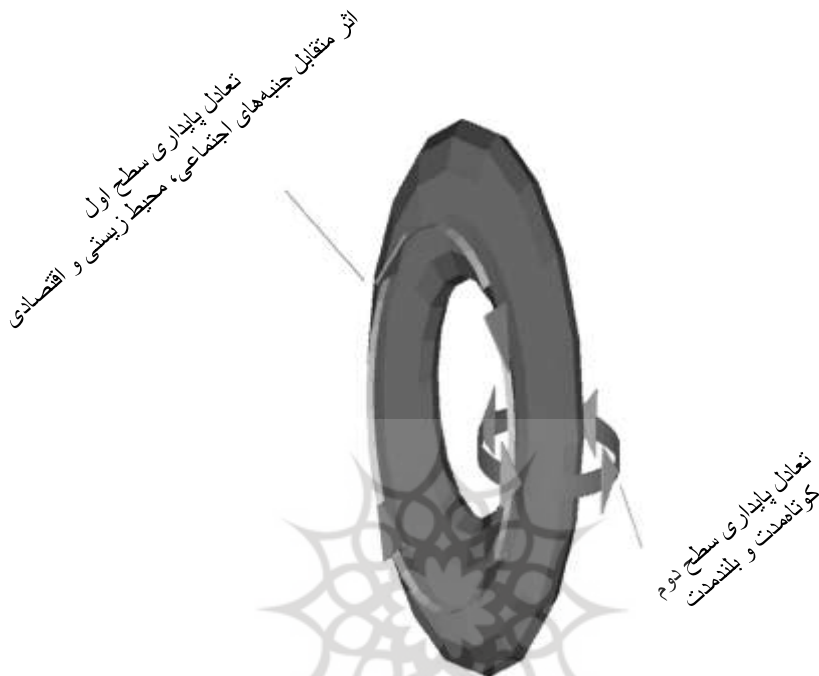
ثبات لازم را برای حرکت در مسیر توسعه پایدار هموار می‌کند. دولت‌ها سعی می‌کنند با استفاده از اهرم قدرت ملی به سوی توسعه و اهداف ملی گام بردارند (سیف‌زاده، ۱۳۸۵: ۴۹). قدرت ملی توانایی‌های یک ملت برای دستیابی به توسعه است و چون رویکرد همه‌جانبه از مواهب سرزمینی (بکارگیری عناصر اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی) را می‌تواند بکار گیرد، ماهیت آن از نوع توسعه پایدار است. لذا پرداختن به مسئله توسعه پایدار ایران با رویکرد قدرت ملی از موضوعات مهم و اساسی در توسعه ملی است.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مبانی نظری

مفهوم اصلی توسعه پایدار، آشتی بین توسعه و پایداری از طریق دقت و توجه کافی به همه اهداف از دیدگاه سیستمی و کل‌گرایانه است. در شرایطی که بسیاری از سیاست‌های توسعه در گذشته بر اساس نظریه رشد بود؛ توسعه پایدار، رشد را یک عامل اقتصادی می‌داند و بر پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تأکید می‌کند (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵). توسعه پایدار بر فلسفه پایداری بنا شده است. پایداری به توانایی سیستم برای کارکرد در آینده نامحدود اطلاق می‌شود و وضعیتی است که در آن، مطلوبیت و امکانات موجود در طول زمان کاهش نمی‌یابد و منابعی که سیستم برای انجام فعالیت‌های خود به آن‌ها وابسته است رو به ضعف نمی‌گذارد. این یک حقیقت است که وجود نسل‌های آینده وابسته به تصمیم حال حاضر نسل کنونی است، پس راهبردهایی که امروز برای توسعه و رفاه انسان در نظر گرفته می‌شود، باید رویکرد جلوگیری از آسیب به نسل‌های آینده را مورد توجه قرار دهد (Meyer, 2015: 601). واژه پایدار به معنای حیات، استمرار و آنچه می‌تواند در آینده تداوم و ادامه داشته باشد، است. توسعه پایدار زمانی اتفاق می‌افتد که تعادل در دو سطح شکل بگیرد (Lozano, 2008) تعادل سطح یک، در سه جنبه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی برقرار می‌شود و توسعه یک کشور باید بر اساس اثر متقابل در این سه جنبه روی دهد؛ اما تعامل این سه جنبه برای پایداری به‌تنهایی کافی نیست بلکه در کنار تعامل، نیاز به بعد زمان است؛ بنابراین تعادل در سطح دو، باید بین اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت، ارتباط منطقی شکل گیرد. پایداری در طول زمان به معنای این است که آنچه برای دستیابی به پایداری در زمان حال انجام می‌شود بر توانایی دستیابی به پایداری در آینده تأثیر می‌گذارد (Herath

و Rathnayake, 2019) و تصمیم‌گیری در مورد توسعه پایدار در حال حاضر، در دسترس بودن تصمیمات توسعه پایدار در آینده را تشکیل می‌دهد.

شکل (۱) تعادل پایداری دو سطحی (لوزانو، ۲۰۰۸)

تعادل پایداری سطح یک و دو در مسیر توسعه، نیازمند یک موتور محرک و پیشران است. «قدرت ملی» مؤلفه‌ای است که نقش پیشران توسعه پایدار را بازی می‌کند. قدرت ملی، «ماشین حکومتی» نیز نامیده می‌شود و نیروی محرکه قدرتمندی است که از سوی جامعه به حکومت جهت انجام وظایف و مأموریتی که بر عهده دارد، محول می‌شود (عبدالعلی پور، ۱۴۰۰). قدرت و توسعه پایدار، تأثیرهای فزاینده‌ای بر هم دارند؛ یعنی هر چه در جامعه‌ای ضریب قدرت بیشتر شود، فرآیند توسعه پایدار نیز تشدید می‌شود و هر چه آهنگ توسعه بالا رود، موجبات افزایش قدرت را هموار می‌کند. قدرت ملی توانایی، قابلیت و ظرفیت یک ملت و یک کشور برای استفاده از منابع مادی و معنوی خود با هدف اراده ملی و تحصیل اهداف و منافع ملی هست (حافظ نیا، ۱۳۸۶: ۴۵). قدرت ملی از نوع قدرت سخت و نرم در گستره یک واحد سیاسی و جغرافیایی به نام کشور شکل می‌گیرد. هر کدام از این دو قدرت، مبانی نظری و منابع خاص خود را دارند و کشوری

قدرتمند است که بتواند با درک وزن هر یک از آن‌ها در شرایط زمانی و مکانی گوناگون، راهبرد ملی و فراملی خود را تنظیم کند (پیشگاهی فرد و همکاران، ۱۳۹۰). قدرت سخت قدیمی‌ترین شکل قدرت است؛ قدرت سخت به‌عنوان توانایی برای رسیدن به اهداف، از طریق فعالیت‌ها یا تهدیدهای اجباری و به‌اصطلاح هویج یا چماق در سیاست جهانی تعریف شده است (Raimzhanova, 2015:6). قدرت سخت را می‌توان این‌گونه نیز تعریف کرد: «توانایی تغییر رفتار دیگران از طریق اجبار و تهدید به‌گونه‌ای که مطلوب ما باشد». در این شیوه می‌بایست از سرمایه‌های قدرت به نحوی استفاده شود که این سه مورد تحقق یابد: ۱- اجبار: بازداشتن یا واداشتن کسی از / به انجام کاری از طریق فیزیکی. در اینجا اراده‌ی طرف مقابل دخیل نیست و با قدرت اجبار فیزیکی در رفتار طرف مقابل تغییر ایجاد می‌گردد ۲- تهدید: یعنی بازدارندگی برای تغییر در گزینه‌های مورد انتخاب دیگران. قدرت می‌تواند تهدید به آسیب رساندن به طرف مقابل باشد و یا حتی تهدید به بازداشتن او از رسیدن به اهدافی که در پی تحقق آن‌هاست. ۳- ترس: منبع سوم قدرت سخت آنجایی هست که هیچ‌گونه اجبار فیزیکی یا تهدید آشکار صورت نمی‌گیرد، بلکه پیامدهای انتخاب هر یک از گزینه‌های موجود برای طرف مقابل تشریح و چنین وانمود می‌شوند که این پیامدها، پیامدهای طبیعی عمل او هستند، نه اینکه واکنش‌های خصمانه به اقدامات او باشند (آشنا، ۱۳۹۰: ۸).

از سوی دیگر، اصطلاح قدرت نرم در کتاب «مرکز رهبری: تغییر ماهیت قدرت آمریکا»^۱ در سال ۱۹۹۰ توسط جوزف نای^۲ معرفی گردید که دیدگاه سنتی زوال قدرت آمریکا را به چالش کشید. بعد از نگاه کردن به منابع قدرت نظامی و اقتصادی آمریکا، نای احساس کرد که قدرتی با مفهوم توانایی تحت تأثیر قرار دادن دیگران از طریق جذب و ترغیب به‌جای اجبار و تطمیع وجود دارد. در آن زمان، یک باور رایج وجود داشت که ایالات‌متحده در حال افول بود و مقالات پل کندی^۳ (۱۹۸۷) با عنوان «ظهور و سقوط قدرت‌های بزرگ»^۴، در نیویورک تایمز مشهور شده بود. کندی استدلال کرد که ایالات‌متحده از گسترش امپراتوری رنج می‌برد و به‌زودی به سرنوشت پادشاهی اسپانیا یا ادوردیان^۵

¹ Bound to Lead

² Joseph Nye

³ Paul Kennedy

⁴ The Rise and Fall of the Great Powers

⁵ Edwardian

بریتانیای قرن هفدهم دچار می‌گردد. بسیاری دیگر نیز بر این باور بودند که اتحاد جماهیر شوروی از قدرت نظامی آمریکا عبور می‌کند و ژاپن در قدرت اقتصادی بر آمریکا غلبه می‌کند. نای به این عقل سلیم شک داشت و به‌عنوان مخالف این باور، در سمینارهای بسیاری حضور یافت (Nye, 2021).

پیشینه پژوهش

با وجود فراوانی مطالعات و پژوهش‌های مرتبط با توسعه پایدار، چارچوب بومی از مفهوم توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی ارائه نشده است. در واقع این پژوهش در سیر تکمیلی پژوهش‌های پیشین تعریف شده است.

جدول (۱) پیشینه پژوهش

ردیف	عنوان	نگارنده	سال انتشار	مهم‌ترین یافته‌های پژوهش
۱	دستیابی به اهداف توسعه پایدار: مشکلات و راهبردها	سواين ^۱ و والتین ^۲	۲۰۲۰	کشورهای در حال توسعه باید منابع و سیاست‌های خود را در کوتاه‌مدت بر رشد اقتصادی و توسعه اجتماعی متمرکز کنند و نتایج کشورهای توسعه‌یافته، تمایل بیشتری برای دستیابی به پایداری با تمرکز بر عوامل محیطی و اجتماعی نشان می‌دهد.
۲	بررسی نقش موقعیت گذرگاهی در قدرت ملی، مورد مطالعه: کشور ایران	حافظ‌نیا، احمدی نوح‌دانی و نوری روستای	۱۴۰۰	استفاده از موقعیت گذرگاهی در افزایش قدرت کنترلی و نیز تأمین امنیت ملی نقش بسزایی دارد.
۳	نقش مؤلفه‌های قدرت ملی در تحقق متعالی حکمرانی امنیت ملی ج.ا. ایران	کلانتری و خزلی	۱۳۹۹	جایگزینی رویکرد امنیت محوری به جای رویکرد تهدید محوری در جغرافیای امنیتی ایران انجام گردد.
۴	فرصت‌ها، مکانیسم‌ها و زمینه‌های راهبردی توسعه پایدار روابط	لطفی زاده و صالحی	۱۳۹۷	رویکرد ایدئولوژیکی که با واقعیت‌های موجود و اولویت این کشورها تناسب نداشته و در عمل ناکارآمد بوده است. از

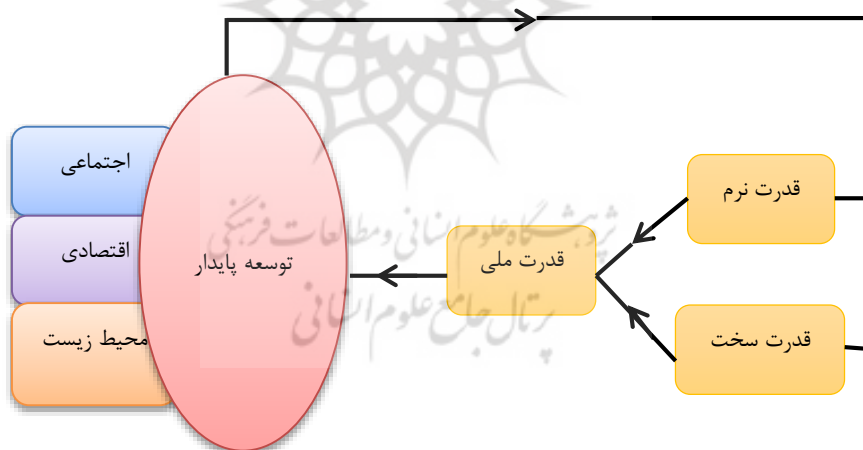
¹ Bali Swain

²Yang-Wallentin

ردیف	عنوان	نگارنده	سال انتشار	مهم‌ترین یافته‌های پژوهش
	ایران با شبکه منطقه‌ای مسلمان‌نشین آسیای مرکزی در دهه حاضر			سوی دیگر ایران و آسیای مرکزی می‌توانند با توسل جستن به رویکرد اقتصادی به یک همسویی راهبردی دست یابند
۵	ترکیب‌شناسی مفهوم استحکام ساخت قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران	جعفری و قربی	۱۳۹۶	استحکام ساخت درونی قدرت ملی، افزایش اقتدار و اعتبار بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران هست.
۶	منابع قدرت نرم ایران در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	جعفری و قربی	۱۳۹۶	منابع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قدرت نرم در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه وجود دارند و منابع اقتصادی بیشترین برجستگی را نسبت به سایر منابع دارد.
۷	سیاست دفاعی نظام جمهوری اسلامی ایران: بررسی اسناد کلان	قیصری و خضری	۱۳۹۵	بازدارندگی همه‌جانبه، متعارف و تلفیقی دفاع محور با تمرکز بر بسیج مردمی، خودکفایی، توسعه توان موشکی و دفاع دریایی و دفاع سایبری اصول کلی سیاست دفاعی نظام جمهوری اسلامی ایران است.
۸	قدرت و منافع ملی	حافظ نیا	۱۳۸۹	عوامل جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی، فردی و شخصیتی، علمی و روحانی و نظایر آن جملگی می‌توانند در یک کارکرد جمعی منجر به ساخت قدرت ملی گردند.
۹	نقد و تحلیل مدل‌های سنجش قدرت ملی	زرقانی	۱۳۸۷	قدرت دارای ابعاد مختلفی در یک کشور است و تمرکز به‌تنهایی روی ابعاد نظامی، اقتصادی و اجتماعی مبنای سنجش قدرت ملی نیست.
۱۰	تحلیل مبانی جغرافیایی قدرت ملی	حافظ نیا، احمدی پور و بدیعی	۱۳۸۲	ثروت‌های طبیعی ایران بالقوه منشاء قدرت هستند، لکن بنیادهای زیستی ایران دچار فرآیند تخریب و کاهشند و هستند و

ردیف	عنوان	نگارنده	سال انتشار	مهم‌ترین یافته‌های پژوهش
	جمهوری اسلامی ایران			تکیه دولت به منابع زیرزمینی خود نیز در اقتصاد جهانی سبب شده که ابزارهای کنترل فرآیندهای اقتصادی آن خارج از مرزهای کشور باشد.

چارچوب، پایه‌ای‌ترین اقدام برای شناسایی نظری یک پدیده است که راه را برای گام بعدی مدل‌سازی که شامل شناسایی روابط برای دستیابی به هدف است، باز می‌کند. این چارچوب، پایه‌ای برای مطالعات آینده فراهم می‌کند که روی روابط میان عناصر یا بهبود و به‌روزرسانی آن‌ها کار کنند (khajehian, 2019). در شکل ۲ چارچوب مفهومی پژوهش ارائه شده است. این چارچوب نشان می‌دهد، مؤلفه‌های قدرت نرم و مؤلفه‌های قدرت سخت سازنده قدرت ملی هستند و افزایش قدرت ملی بر دستیابی و حرکت به سوی توسعه پایدار مؤثر است. این رابطه می‌تواند دارای یک رابطه رفت و برگشت باشد به این معنا که تقویت توسعه پایدار نیز بر قدرت نرم و سخت و درنهایت قدرت ملی مؤثر باشد.

شکل (۲) چارچوب مفهومی پژوهش (Lozano, 2008 Nye, 2021 و حافظ نیا ۱۳۸۶، ۴۵) با توجه به مسائل و چالش‌های موجود در توسعه پایدار ایران با رویکرد قدرت ملی دو سؤال در این پژوهش مطرح می‌گردد:

۱- مؤلفه‌های قدرت نرم و قدرت سخت در اسناد بالادستی برای دستیابی به توسعه پایدار کدام است؟

۲- چه ترکیب و اولویتی از مؤلفه‌های قدرت نرم و قدرت سخت برای دستیابی به توسعه پایدار مناسب است؟

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش ابتدا با استفاده از روش کیفی به شناسایی مقوله‌های زیربنایی پدیده مورد مطالعه پرداخته شد. سپس در فاز کمی، روابط بین مقوله‌های شناسایی شده، مشخص گردید؛ بنابراین استراتژی پژوهش، روش آمیخته است. در پاسخ به سؤال یک، جهت تعیین مؤلفه‌های قدرت نرم و قدرت سخت از روش کیفی تحلیل تم^۱ استفاده شد و ۱۳ سند بالادستی سیاست‌های نظام با فرآیند شش مرحله‌ای ویرجینیا براون^۲ و ویکتوریا کلارک^۳ (۲۰۰۶) تحلیل گردیدند. دسته‌بندی تم‌ها بر اساس یک‌رویه مشخص و در سه سطح تم‌های پایه^۴، سازمان دهنده^۵ و تم‌های فراگیر^۶ شکل گرفت و نقشه‌ای از تم‌ها ارائه شد که با توجه به رابطه عام و خاص با یکدیگر در یک شبکه مشخص گردید (Attride-Stirling, 2001). پس از شناسایی مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار، در پاسخ به سؤال دو، جهت اولویت مؤلفه‌های قدرت نرم و قدرت سخت از روش کمی مدل‌سازی ساختاری - تفسیری^۷ استفاده شد. این مدل‌سازی، روشی اکتشافی برای شناسایی روابط شاخص‌ها و سطح‌بندی آن‌ها مبتنی بر پارادایم تفسیرگرایانه است (Warfield, 1977). در ادامه مدل‌سازی ساختاری - تفسیری از تحلیل میک مک^۸ استفاده شد. هدف از این تحلیل، دسته‌بندی یک سیستم پیچیده بر اساس شدت اثرگذاری و اثرپذیری آن‌هاست (Kannan, Haq, Sasikumar & Arunachalam, 2008). در روش مدل‌سازی ساختاری - تفسیری، پس از شناسایی مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار، یک ماتریس مربع $n \times n$ از آن مؤلفه‌ها طراحی می‌شود. این ماتریس، همان پرسشنامه مدل‌سازی ساختاری - تفسیری است. در مدل فوق، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده گردید. نمونه‌گیری هدفمند تمرکز بر افراد و خبرگانی با ویژگی‌های خاص است که با دانش و قضاوت خود، بهتر می‌توانند به تحقیقات مربوطه کمک کنند (Etikan,

¹ Theme analysis

² Virginia Braun and Victoria Clarke

³ Victoria Clarke

⁴ Basic Themes

⁵ Organizing Themes

⁶ Global Themes

⁷ Interpretive structural modeling

⁸ MICMAC

(Musa & Alkassim, 2016). در نمونه‌گیری هدفمند، اندازه نمونه با اشباع داده‌ها تعیین می‌شود (Suen, Huang & Lee, 2014). جامعه آماری پژوهش از دوازده عضو هیئت‌علمی دانشگاه با سابقه اجرایی در وزارتخانه‌های دولت با مدرک دکتری در رشته‌های مدیریت، اقتصاد و علوم سیاسی، شامل دو دانشیار و یک استاد از دانشگاه عالی دفاع ملی، سه دانشیار و یک استاد از دانشگاه مالک اشتر، دو دانشیار از دانشگاه علامه طباطبائی، دو استاد از مرکز جهاد دانشگاهی و یک دانشیار از دانشگاه از مرکز پژوهش‌های مجلس تشکیل شد.

در قسمت کیفی، جهت اعتباربخشی به یافته‌ها (اعتبار درونی)، از رویکرد خود بازبینی محقق^۱ استفاده شد. این تکنیک به‌عنوان راهبردی برای اعتباربخشی به یافته‌ها در طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها در پژوهش‌های کیفی شناخته می‌شود (Riege, 2003). جهت اطمینان‌پذیری (پایایی) یافته‌ها، از روش هولستی^۲ (۱۹۶۹) استفاده شده است که به همین منظور، ابتدا کدگذاری با مطالعه و بررسی سطر به سطر متن اسناد به روش دستی صورت گرفت که در این مرحله ۱۹۸ کد ایجاد گردید و بعد از اتمام کار کدگذاری رایانه‌ای، با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا^۳ ۲۰ انجام گردید که میزان کدهای استخراج‌شده با این روش به تعداد ۱۸۴ کد کاهش یافت. سپس با شمارش تعداد ۱۶۴ کد مشترک در هر دو روش دستی و نرم‌افزار و با محاسبه فرمول تدوین‌شده از روش هولستی محاسبه شد. (روش هولستی عبارت است از: دو برابر میزان کدهای مشترک در هر دو روش تقسیم بر مجموع شمار کدهای استخراجی از روش دستی و نرم‌افزاری) رقم حاصل از روش هولستی برابر است با ۰/۸۵ و با توجه به اینکه میزان پایایی بیشتر از ۷۵٪ است. در نتیجه، قابلیت اعتماد کدگذاری مورد تأیید است.

$$۲ * ۱۶۴ / (۱۹۸ + ۱۸۴) = ۰/۸۵$$

در قسمت کمی و روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری، از آنجایی که تمامی روابط ممکن بین مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار، در قالب یک ماتریس بررسی می‌شود و دوبه‌دو با یکدیگر مقایسه می‌شوند؛ پس مؤلفه‌ها توسط سنجه‌هایی اندازه‌گیری نمی‌شود، بنابراین

- 1.self-monitoring
- 2.Holsti
- 3.MAXQDA

پرسشنامه ساختاری-تفسیری به‌خودی‌خود دارای روایی (اعتبار) است. در مورد پایایی مدل‌سازی ساختاری تفسیری، از آنجاکه پاسخ‌دهندگان در این روش خبرگانی هستند که سال‌ها سابقه کاری و تحصیلات عالی دارند؛ بنابراین انتظار می‌رود دیدگاهشان از ثبات نسبی برخوردار باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

جهت جمع‌آوری اطلاعات در روش تحلیل تم، اسناد بالادستی (جدول ۲) در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیست انتخاب شدند. اسناد منتخب در نرم‌افزار^۱ مکس کیودا نسخه ۲۰ وارد شدند (شکل ۳). در ابتدا، اسناد منتخب، توسط پژوهشگر مورد مطالعه قرار گرفت. پس از آن، قسمت‌هایی از متن با نکات برجسته و کلیدی مطابق با رویکرد قیاسی (تحلیل محتوی هدایت‌شده) و با در نظر گرفتن تناسب و قرابت با موضوع «مؤلفه راهبردی توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی ایران»، انتخاب شدند و برای هر یک از آن‌ها کدهای اولیه تعریف گردید. در این مرحله، کدهای اولیه تجزیه و تحلیل گردیدند و به شیوه ترکیب و تلفیق کدهای مختلف جهت تشکیل تم‌های پایه، توجه شد.

جدول (۲): مشخصات اسناد مورد استفاده در پژوهش

ردیف	عنوان سند
۱	قانون اساسی (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۵۸)
۲	سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۲)
۳	سیاست‌های کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور در بخش آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۳)
۴	سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۳)
۵	سیاست‌های کلی نظام در امور پدافند غیر عامل (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۹)
۶	سیاست‌های کلی خودکفایی دفاعی و امنیتی (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۱)
۷	سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۲)
۸	سیاست‌های کلی محیط‌زیست (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۴)
۹	قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴)
۱۰	بیانیه گام دوم انقلاب (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)
۱۱	سند جامع علم و فناوری در حوزه دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۹)

¹ software

۱۲	سند ملی آمایش سرزمین (سازمان برنامه‌بودجه کشور، ۱۳۹۹)
۱۳	لایحه قانون برنامه پنج‌ساله هفتم توسعه (سازمان برنامه‌بودجه کشور، ۱۴۰۲)

شکل (۳) ایجاد کدهای اولیه

۱۹۸ کد اولیه از سندها با استفاده از مرور و مفاهیم مشابه در کنار هم قرار گرفتند، سپس بعضی از کدهای اولیه ویرایش و بعضی نیز ترکیب شدند که در نتیجه ۶۲ تم پایه تعریف گردید، تلاش شد که تم‌ها به‌اندازه کافی خاص، مجزا و غیر تکراری باشند و همچنین بتواند کل اسناد با موضوع مرتبط با

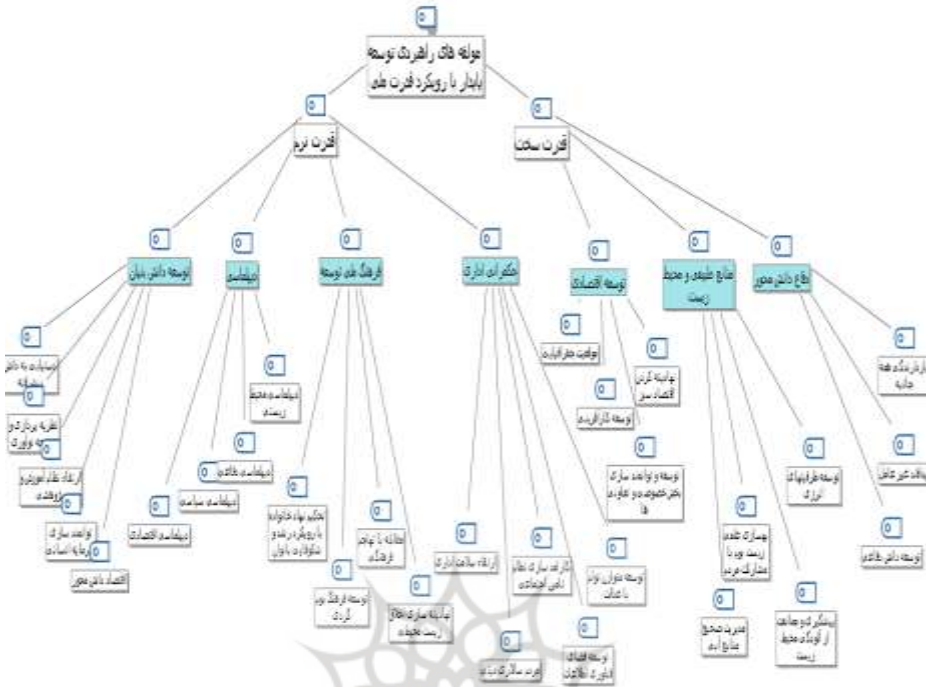
پژوهش را پوشش دهند. از ترکیب و تلخیص تم‌های پایه، ۲۹ تم سازمان دهنده حاصل گردید. ۷ تم فراگیر شامل تم‌های عالی دربرگیرنده حاکم بر متن تعریف گردید (جدول ۳).

جدول (۳) تم‌های پایه، سازمان دهنده و فراگیر

تم‌های فراگیر	تم‌های سازمان دهنده	تم‌های پایه	فراوانی کدها
توسعه دانش‌بنیان	دستیابی به دانش پیشرفته	تولید علم	۵
		پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور	۳
		توسعه متعادل و متوازن ظرفیت‌های دانش‌بنیان کشور	۲
	نظریه‌پردازی و توسعه نوآوری	توسعه نوآوری و نظریه‌پردازی علمی	۴
		ساماندهی نظام ملی نوآوری	۳
	ارتقاء نظام آموزش و پژوهشی	افزایش سهم آموزش‌های مهارتی	۳
		بهره‌گیری از فناوری‌های پیشرفته در نظام آموزش	۲
	توانمندسازی سرمایه انسانی	ایجاد نظام شایسته‌سالاری در مدیریت آموزشی و تحقیقاتی	۲
		تربیت نیروی انسانی کارآمد	۲
	اقتصاد دانش‌محور	اقتصاد دانش‌بنیان	۴
توسعه‌ی نظام جامع تأمین مالی در جهت پاسخ به نیاز اقتصاد دانش‌بنیان		۲	
منابع طبیعی و محیط‌زیست	توسعه ظرفیت‌های انرژی	تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان در صنایع نفت و گاز	۳
		مشارکت بخش غیر دولتی در توسعه میدان‌ها نفتی	۳
	مدیریت صحیح منابع آبی	حفظ و ارتقای منابع آبی	۳
		استقرار نظام مدیریت یکپارچه منابع آب کشور	۳
	بهبودی علمی زیست‌بوم با مشارکت مردم	ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط‌زیست	۳
		مدیریت نظام‌مند منابع حیاتی با رویکرد مشارکت مردمی	۲
	پیشگیری و ممانعت از آلودگی محیط‌زیست	الزام به رعایت استانداردها و شاخص‌های زیست‌محیطی در قوانین و مقررات	۴
ارتقاء مطالعات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآورانه‌ی زیست‌محیطی		۳	
فرهنگ ملی توسعه	تحکیم نهاد خانواده با رویکرد رشد و شکوفایی بانوان	تحکیم نهاد خانواده	۴
		سبک زندگی ایرانی اسلامی	۲

تم‌های فراگیر	تم‌های سازمان دهنده	تم‌های پایه	فراوانی کدها	
	توسعه فرهنگ بوم گردی	توسعه پایدار صنعت گردشگری	۳	
		حمایت از صنایع دستی و صیانت از میراث فرهنگی کشور	۳	
	مقابله با تهاجم فرهنگی	ایستادگی در برابر جنگ نرم دشمن	۷	
	نهادینه‌سازی اخلاق زیست‌محیطی	ترویج اخلاق زیست‌محیطی	۳	
		گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست‌محیطی	۳	
	حکمرانی اداری	ارتقاء سلامت اداری	شفاف‌سازی اقتصاد	۵
اصلاح نظام درآمدی دولت با افزایش سهم درآمدهای مالیاتی			۳	
توسعه فضای فناوری اطلاعات		توسعه‌ی دولت الکترونیک	۳	
		حضور مؤثر و هدفمند در تعاملات بین‌المللی فضای مجازی	۲	
توسعه متوازن توأم با عدالت		تحقق کامل هدفمندسازی پارانه‌ها	۳	
		ایجاد زیربناهای اقتصادی با اولویت مناطق کمتر توسعه‌یافته	۵	
کارآمدسازی نظام تأمین اجتماعی		استقرار نظام جامع تأمین اجتماعی	۴	
		ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی	۳	
مردم‌سالاری دینی		پیوستگی مردم و حکومت جهت تحکیم امنیت	۳	
		مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی	۳	
توسعه اقتصادی		اقتصاد سبز	اصلاح الگوی تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی	۳
			حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط‌زیست	۴
	تعادل‌بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی		۲	
	توسعه و توانمندسازی بخش خصوصی و تعاونی‌ها	افزایش سهم بخش خصوصی در اقتصاد کشور	۵	
		افزایش سهم بخش تعاونی در اقتصاد کشور	۳	
	توسعه کارآفرینی	تقویت ساختار رقابتی و رقابت‌پذیری بازارها	۳	
		حمایت‌های ویژه از فعالیت‌های کارآفرینی	۴	
	موقعیت جغرافیایی	به‌کارگیری ظرفیت و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور	۳	
		خلق مزیت‌های جدید سرزمینی	۴	

فرآوانی کدها	تم‌های پایه	تم‌های سازمان دهنده	تم‌های فراگیر
۳	توسعه فضایی متعادل و متوازن سرزمین با رعایت توان اکولوژیک		
۳	اقتصاد دریا پایه؛ یکپارچگی سرزمین		
۳	خودکفایی تجهیزات دفاعی	بازدارندگی نظامی	
۲	افزایش توان دفاعی در تراز قدرت منطقه‌ای		
۳	ارتقای قدرت سایبری		
۳	تهیه طرح جامع پدافند غیرعامل در برابر سلاح‌های غیرمتعارف	پدافند غیرعامل	
۲	اجرای کامل پدافند غیرعامل در مراکز حیاتی و حساس کشور		
۲	فرهنگ‌سازی و آموزش عمومی در زمینه به‌کارگیری اصول و ضوابط پدافند غیرعامل		
۳	توسعه متعادل و متوازن قابلیت‌ها و ظرفیت‌های دانش‌بنیان بخش دفاع	توسعه دانش دفاعی	
۶	ایجاد صنایع نوین و دانش‌بنیان دفاعی		
۴	سرریز فناوری‌های توسعه یافته بخش دفاع به بنگاه‌های اقتصادی و خدماتی کشور		
۴	توسعه روابط خارجی با در نظر گرفتن عزت ملی	دیپلماسی سیاسی	
۳	اولویت دادن به دیپلماسی اقتصادی با هدف توسعه سرمایه‌گذاری خارجی	دیپلماسی اقتصادی	
۲	جلب سرمایه و توان علمی و تخصصی ایرانیان خارج از کشور در توسعه ملی		
۳	ارتباط و همکاری با دیگر کشورها در زمینه‌های علمی، تولیدی و تجاری کالاها و خدمات دفاعی	دیپلماسی دفاعی	
۳	توسعه مناسبات و همکاری‌های هدفمند بین‌المللی در زمینه محیط‌زیست	دیپلماسی محیط زیستی	
۳	تلاش برای ایجاد و تقویت نهادهای منطقه‌ای برای مقابله با گرد و غبار و آلودگی‌های آبی		

شکل (۴) شبکه تمها

همان طور که در شبکه تمها (شکل ۴ و جدول ۴) مشاهده می‌شود و در پاسخ به سؤال یک پژوهش، هفت مؤلفه راهبردی توسعه پایدار (تم‌های فراگیر) از تحلیل تم استخراج گردید که چهار مؤلفه حکمرانی اداری، فرهنگ ملی توسعه، توسعه دانش بنیان و دیپلماسی از جنس قدرت نرم هستند و سه مؤلفه دفاع دانش محور، توسعه اقتصادی و منابع طبیعی و محیط زیست از جنس قدرت سخت هستند.

جدول (۴) مؤلفه‌های قدرت ملی

مؤلفه‌های قدرت سخت			مؤلفه‌های قدرت نرم			
منابع طبیعی و محیط زیست	توسعه اقتصادی	دفاع دانش محور	دیپلماسی	توسعه دانش بنیان	فرهنگ ملی توسعه	حکمرانی اداری

در ادامه به منظور تعیین سطح و رابطه بین مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار از مدل‌سازی ساختاری - تفسیری استفاده می‌شود. برای انجام مدل‌سازی ساختاری-تفسیری پنج گام اصلی برداشته می‌شود:

• تشکیل ماتریس خودتعاملی ساختاری

• ماتریس دستیابی اولیه

• ماتریس دستیابی نهایی

• سطح‌بندی مؤلفه‌ها

• ترسیم نمودار قدرت نفوذ-وابستگی

▪ ماتریس خودتعاملی ساختاری

پس از شناسایی تم‌های فراگیر، یک ماتریس مربع $n \times n$ از مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار طراحی می‌شود. این ماتریس همان پرسشنامه مدل‌سازی ساختاری-تفسیری است. با استفاده از نمادهای مندرج در جدول ۵ الگوی روابط علی میان متغیرها تعیین می‌شود. به این ترتیب ماتریس خودتعاملی ساختاری تشکیل می‌شود. این ماتریس به عنوان پرسشنامه در اختیار خبرگان قرار گرفت.

جدول (۵) نمادهای مورد استفاده برای ماتریس خودتعاملی ساختاری

O	X	A	V
عدم وجود رابطه	رابطه دوسویه	متغیر Z بر i تاثیر دارد	متغیر i بر j تاثیر دارد

پس از تکمیل پرسشنامه توسط خبرگان، جهت ایجاد یک ماتریس خودتعاملی، اجماع (جمع‌بندی) نظرات خبرگان بر اساس «مد» در هر یک از درایه‌ها صورت گرفت (جدول ۶).

جدول (۶) ماتریس خودتعاملی ساختاری

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	تم‌های فراگیر	
	A	V	A	A	A	X	توسعه اقتصادی	۱
		V	X	A	A	X	منابع طبیعی و محیط‌زیست	۲
			A	O	A	X	توسعه دفاعی	۳
				A	A	V	توسعه دانش‌بنیان	۴
					X	V	فرهنگ ملی توسعه	۵
						V	حکمرانی اداری	۶
							دیپلماسی	۷

▪ ماتریس دستیابی اولیه^۱

ماتریس خودتعاملی ساختاری به یک ماتریس باینری^۲ یعنی ماتریس دستیابی اولیه با صفر و یک در قالب جدول ۷ تبدیل می‌گردد. درایه‌های قطر اصلی برابر یک قرار می‌گیرد.

جدول (۷) ماتریس دستیابی اولیه

۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	تم‌های فراگیر	ردیف
۱	۰	۰	۰	۱	۰	۱	توسعه اقتصادی	۱
۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	منابع طبیعی و محیط‌زیست	۲
۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	توسعه دفاعی	۳
۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	توسعه دانش‌بنیان	۴
۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	فرهنگ ملی توسعه	۵
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	حکمرانی اداری	۶
۱	۰	۰	۰	۱	۱	۱	دیپلماسی	۷

▪ ماتریس دستیابی نهایی

پس‌ازآنکه ماتریس به یک ماتریس صفر و یک تبدیل گردید، باید ماتریس نهایی طراحی شود. در یک ماتریس دریافتی برای اطمینان باید روابط ثانویه کنترل شود. به این معنا که اگر A منجر به B شود و B منجر به C شود در این صورت باید A منجر به C شود؛ یعنی اگر بر اساس روابط ثانویه باید اثرات مستقیم لحاظ شده باشد، اما در عمل این اتفاق نیفتاده باشد، باید جدول تصحیح شود و رابطه ثانویه را نیز نشان داد

¹ Initial Reachability Matrix

² Bainery

(Bolaños et al. 2005). در جدول ۸، علامت * نشان از اصلاح ماتریس را دارد. پس از آن در هر یک از مؤلفه‌ها جمع سطر و ستون جهت تحلیل میک مک محاسبه می‌شود.

جدول (۸) ماتریس دستیابی نهایی

ردیف	تم‌های فراگیر	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	میزان نفوذ
۱	توسعه اقتصادی	۱	۱*	۱	۰	۰	۰	۱	۴
۲	منابع طبیعی و محیط‌زیست	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۵
۳	توسعه دفاعی	۱*	۱*	۱	۱*	۰	۰	۱	۵
۴	توسعه دانش‌بنیان	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۵
۵	فرهنگ ملی توسعه	۱	۱	۱*	۱	۱	۱	۱	۷
۶	حکمرانی اداری	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷
۷	دیپلماسی	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۴
	میزان وابستگی	۷	۷	۷	۵	۲	۲	۷	

■ تعیین روابط و سطح‌بندی مؤلفه راهبردی توسعه پایدار

برای تعیین روابط و سطح‌بندی مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار، در مدل ساختاری - تفسیری باید مجموعه خروجی‌ها و مجموعه ورودی‌ها برای هر معیار از ماتریس دریافتی استخراج شود.

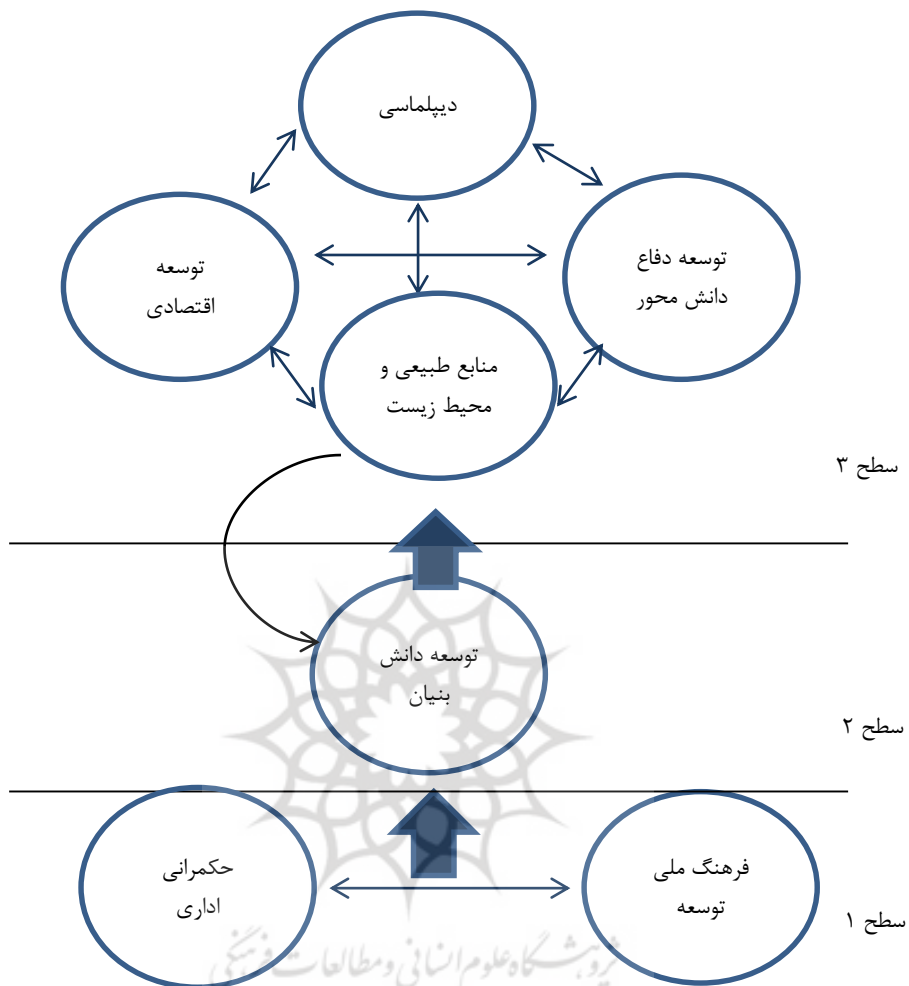
- مجموعه دستیابی (اثرگذاری یا خروجی‌ها): شامل خود معیار و معیارهایی است که از آن تأثیر می‌پذیرد.
- مجموعه پیش‌نیاز (اثرپذیری یا ورودی‌ها): شامل خود معیار و معیارهایی است که بر آن تأثیر می‌گذارند.

پس از تعیین مجموعه دستیابی و مجموعه پیش‌نیاز، اشتراک دو مجموعه حساب می‌شود. اولین متغیری که اشتراک دو مجموعه برابر با مجموعه قابل دستیابی (خروجی‌ها) باشد، سطح اول خواهد بود؛ بنابراین عناصر سطح اول بیشترین تأثیرپذیری را در مدل خواهند داشت. پس از شناسایی شاخص‌های سطح اول، این عناصر حذف‌شده و فرایند محاسبه مجموعه دستیابی و پیش‌نیاز ادامه پیدا می‌کند. این فرایند تا حذف تمامی مؤلفه‌ها ادامه پیدا می‌کند. نتیجه نهایی سطح‌بندی مؤلفه‌ها در جدول ۹ مشاهده می‌گردد.

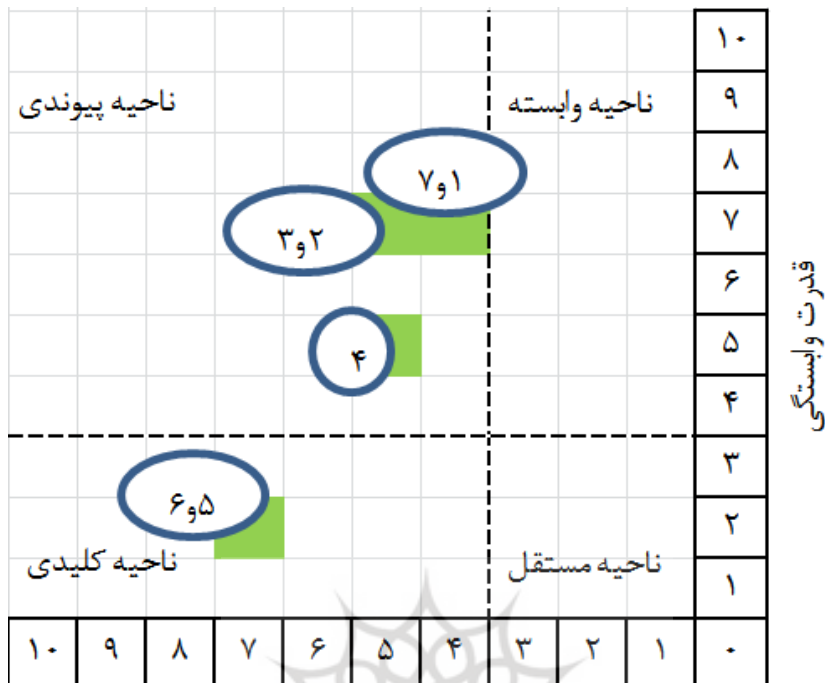
جدول (۹) سطح‌بندی مؤلفه راهبردی توسعه پایدار

ردیف	مجموعه دریافتی	مجموعه مقدماتی	مجموعه اشتراکی	سطح
۱	{۱ و ۲ و ۳ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۷}	۱
۲	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۷}	۱
۳	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۷}	۱
۴	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۷}	{۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶}	{۲ و ۳ و ۴}	۲
۵	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷}	{۵ و ۶}	{۵ و ۶}	۳
۶	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷}	{۵ و ۶}	{۵ و ۶}	۳
۷	{۱ و ۲ و ۳ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷}	{۱ و ۲ و ۳ و ۷}	۱

با توجه به سطح‌بندی انجام‌شده در جدول ۹ و ماتریس دستیابی نهایی، مدل ساختاری تفسیری ترسیم می‌گردد (شکل ۵). در این مدل، مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار، در سه سطح تقسیم شدند. باید توجه داشت مؤلفه‌هایی که در سطح بالاتر هستند از تأثیرگذاری کمتری برخوردارند و بیشتر تحت تأثیر سایر مؤلفه‌ها قرار می‌گیرند و مؤلفه‌های پایین‌تر سطح، به‌عنوان تأثیرگذارترین سطح، انتخاب می‌شود. در سطح یک، مؤلفه‌های قدرت نرم، حکمرانی اداری و فرهنگ توسعه ملی قرار دارند. در سطح دو، مؤلفه قدرت نرم، توسعه دانش‌بنیان قرار دارد و در سطح سه یک مؤلفه قدرت نرم دیپلماسی و سه مؤلفه قدرت سخت، توسعه اقتصادی، توسعه دفاع داش محور و منابع طبیعی و محیط‌زیست قرار دارند.

شکل (۵) مدل ساختاری - تفسیری مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی در ادامه به منظور تشخیص و تحلیل قدرت هدایت و وابستگی مؤلفه راهبردی توسعه پایدار، تجزیه و تحلیل میک انجام شد. در این تحلیل، مؤلفه‌ها، بر اساس قدرت هدایت (جمع ضرایب مؤلفه در سطر) و وابستگی (جمع ضرایب یک مؤلفه در ستون) تقسیم‌بندی می‌شوند. در تحلیل میک عوامل بر اساس میزان قدرت نفوذ و وابستگی خود به چهار ناحیه تقسیم می‌شوند.

قدرت نفوذ

شکل (۶) تحلیل میک مک مؤلفه‌های راهبردی توسعه پایدار با رویکرد قدرت ملی همان‌طور که در شکل ۶ نشان داده شده است: ناحیه نخست، دربرگیرنده مؤلفه‌های مستقل است که قدرت نفوذ و وابستگی کم دارند. این گروه تا حدودی از دیگر متغیرها جداست و ارتباطات کمی با آنها دارد. در این پژوهش، هیچ مؤلفه‌ای در این گروه جای ندارد. ناحیه دوم، مؤلفه‌های وابسته را شامل می‌شود که قدرت نفوذ کم، اما وابستگی زیادی به سایر متغیرها دارند. به عبارت دیگر کمتر تأثیرگذار و بیشتر تأثیرپذیرند. هیچ مؤلفه‌ای در این گروه جای ندارد. ناحیه سوم مؤلفه‌های پیوندی هستند. این ناحیه، قدرت نفوذ و وابستگی بالایی دارند؛ بنابراین هرگونه تغییری بر روی آنها، سبب تغییر دیگر مؤلفه‌ها می‌گردد. مؤلفه‌های توسعه اقتصادی، منابع طبیعی و محیط‌زیست، توسعه دانش‌بنیان، دیپلماسی و دفاع دانش‌محور از وابستگی بالا و قدرت هدایت بالا برخوردارند به عبارتی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری این مؤلفه‌ها بسیار بالاست. ناحیه چهارم شامل مؤلفه‌های کلیدی است که قدرت نفوذ زیاد و وابستگی کمی دارند. مؤلفه‌های فرهنگ ملی

توسعه و حکمرانی اداری، متغیرهای مستقل هستند و دارای وابستگی کم و هدایت بالا می‌باشند به عبارتی دیگر تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری کم از ویژگی‌های این متغیرها است. در پاسخ به سؤال دوم از یافته‌های مدل‌سازی ساختاری تفسیری می‌توان گفت که مؤلفه‌های قدرت نرم شامل حکمرانی اداری، فرهنگ ملی توسعه بستر روند توسعه پایدار هستند و این دو مؤلفه در تعامل با هم در یک سطح بالاتر با مؤلفه توسعه دانش‌بنیان در ارتباطند و توسعه دانش‌بنیان به‌عنوان یک قدرت نرم توانمند ساز، منجر به ایجاد دستاوردها و نتایج در قدرت سخت منابع و محیط‌زیست، دفاع دانش‌محور و توسعه اقتصادی و همچنین قدرت نرم دیپلماسی خواهد شد. نکته برجسته آن است که قدرت نرم در سه سطح مدل ساختاری - تفسیری حضور دارد ولی مؤلفه‌های قدرت سخت فقط در سطح سوم مدل هستند و این موضوع، نتیجه اثرگذاری قدرت نرم جهت شکوفا کردن، مؤلفه‌های قدرت سخت را نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

آنچه از پیشینه پژوهش می‌توان دریافت این است که سرمایه‌های طبیعی ایران بالقوه منشاء قدرت هستند، لکن تکیه دولت به منابع زیرزمینی خود، منجر به وابستگی به تک‌محصولی شدن اقتصاد و افزایش رانت اقتصادی و شکل نگرفتن زیرساخت‌های خصوصی‌سازی شده است؛ بنابراین قدرت دارای ابعاد مختلفی در یک کشور است و تمرکز به‌تنهایی روی ابعاد نظامی، اقتصادی و اجتماعی مبنای سنجش قدرت ملی نیست. یافته‌های این پژوهش در ادامه سیر تکمیلی مطالعات پیشین است و نشان می‌دهد که مؤلفه‌های قدرت نرم شامل فرهنگ توسعه ملی، حکمرانی اداری و در ادامه توسعه دانش‌بنیان پایه و اساس بالفعل کردن و بهره‌برداری از مؤلفه‌های قدرت سخت توسعه اقتصادی، دفاع دانش‌محور و منابع طبیعی و محیط‌زیست هستند. لذا بر اساس تعریف پایداری در توسعه برای رسیدن به مؤلفه‌های قدرت سخت فوق باید به مؤلفه‌های نرم فرهنگی و حکمرانی کشور توجه ویژه نمود.

در سطح یک، همان‌طور که در شکل ۵ مشاهده شد در تحلیل سطح یک، دو مؤلفه قدرت نرم حکمرانی اداری و فرهنگ ملی توسعه در تعامل با هم بیشترین نفوذ را بر سایر مؤلفه‌های توسعه پایدار دارند و می‌توان این دو قدرت نرم را سازنده بعد اجتماعی توسعه پایدار دانست. در مورد مؤلفه فرهنگ ملی توسعه و حکمرانی اداری خط‌مشی‌های زیر مورد تأکید قرار گیرد:

■ اخلاق زیست‌محیطی یعنی شیوه رفتار مردم با طبیعت و محیط‌زیست مناسب نیست و با آموزش کودکان در مدارس جهت تربیت نسل‌های آتی همگام با توسعه می‌توان گام برداشت. نهاد خانواده، به‌عنوان اساسی‌ترین رکن جامعه و بستر فرهنگ‌های گوناگون و زمینه‌ساز خوشبختی و یا بدبختی انسان‌ها تحکیم گردد. همچنین ارزش‌های فرهنگی مشترک بر اساس ریشه‌های تاریخی کشور رشد داده شود و از فرهنگ مناسب ساکنان بومی یک منطقه محافظت گردد.

■ از آنجایی که حضور و نقش مردم نشان‌دهنده میزان مشروعیت نظام‌های سیاسی و پشتوانه مهمی برای دولت‌ها محسوب می‌شود، ایجاد زمینه برای مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی و تعیین سرنوشت خود در اولویت قرار گیرد. سرمایه اجتماعی کشور با توزیع عادلانه فرصت‌های اقتصادی و درآمدها، برقراری عدالت اجتماعی و افزایش رفاه عمومی، حذف انحصارطلبی، رفع تبعیضات ناروا و ایجاد نظام اداری سالم افزون گردد. فناوری اطلاعات جهت شفاف‌سازی در سلامت اداری و همچنین به‌عنوان عامل زیرساخت در روستاها و مناطق محروم مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر حجم عظیم منابع انسانی، مالی و طبیعی مصرف‌شده با دستاوردهای به‌دست‌آمده تناسبی ندارد، ضرورت دارد تا رویکرد حاکم بر نظام برنامه‌ریزی کشور با تمرکز بر مسئله توسعه متوازن مورد کنکاش و بررسی تحلیلی و انتقادی قرار گیرد و نقاط ضعف و قوت برنامه‌های توسعه و چالش‌های آن شناسایی شود.

در سطح دو شکل ۵، توسعه دانش‌بنیان به‌عنوان مؤلفه قدرت نرم یک دارایی نامشهود است. در قرن حاضر ما وارد یک جامعه دانشی شدیم و این مؤلفه به‌عنوان یک بستر جهت ایجاد اقتصاد دانش‌بنیان، دفاع دانش‌محور، منابع انرژی دانش‌بنیان و دیپلماسی عزتمندانه عمل می‌کند. در مورد این مؤلفه خط‌مشی‌های زیر تأکید می‌گردد:

■ حمایت مالی از شاخصه‌های توسعه دانش‌بنیان در اسناد بالادستی بررسی شده، کم‌رنگ اشاره شده است. لازم است که در این زمینه به‌صورت هدفمند و زیرساختی حمایت صورت گیرد تا دانش به‌عنوان دارایی نامشهود خود درآمدزا باشد. نقشه راه دانشی کشور با کاربرد هوشمندانه آن در مسیر توسعه پایدار در جهت ایجاد اقتصاد دانش‌بنیان، توسعه دفاعی دانش‌محور و محیط‌زیست پاک طراحی گردد. همچنین دانش‌آموختگان در رشته‌های پراهمیت مرتبط با

بخش‌های مورد نیاز صنعت تربیت شوند و برای کاهش روند فرار مغزها برنامه‌ریزی گردد و عوامل حکمرانی خوب از جمله افزایش شفافیت، آزادی بیان و پاسخگویی، حاکمیت قانون، کنترل فساد، ثبات سیاسی و اجرای قوانین و مقررات جهت حفظ سرمایه انسانی نخبگان ایرانی برای توسعه کشور بکار گرفته شود. جهت مؤثر کردن ارتباط صنعت و دانشگاه، انجام پژوهش‌های مشترک کاربردی گردد و فناوری در بخش صنایع، کشاورزی، دفاع و معادن و انرژی جهت افزایش بهره‌وری بکار گرفته شود.

در سطح سه شکل ۵، یک مؤلفه قدرت نرم با عنوان دیپلماسی و سه مؤلفه قدرت سخت با عنوان منابع طبیعی و محیط‌زیست، مؤلفه توسعه اقتصادی و توسعه دفاع دانش‌محور و قرار گرفتند؛ که همه مؤلفه‌ها با هم در تعامل‌اند. در مورد این چهار مؤلفه خط‌مشی‌های زیر تأکید می‌گردد:

- اقتصاد سبز، به‌عنوان طرحی که در سایه آن زندگی انسان‌های پیشرفته و عدالت اجتماعی پدید می‌آید و در آن خطرها و آسیب‌های زیست‌محیطی در کمترین میزان ممکن است، توسعه نماید. دولت باید مسائل مهمی از قبیل سیاست تجارت باز، حاکمیت مناسب و باثبات، سرمایه‌گذاری در زیر ساختارها، سیاست اقتصادی و پولی، مالیات و ساختار تأمین اجتماعی و هزینه‌های کسب‌وکار را به‌گونه‌ای متوازن سازند که بخش خصوصی توانایی و انگیزه لازم برای مشارکت را پیدا کند. همچنین ماهیت پرتلاطم اقتصادی- اجتماعی جهان و وضعیت موجود اشتغال و بازار کار کشور، توجه به مقوله کارآفرینی و فعالیت‌های دانش‌بنیان که منجر به ایجاد کسب‌وکارهای جدید با ارزش افزوده بالا می‌شود، امری ضروری و بنیادی است.
- واقعیت‌های جغرافیایی و الزامات ژئوپلیتیکی و تعامل داخلی و خارجی در طراحی و تدوین راهبرد جامع توسعه پایدار تأکید شود و در کنار دفاع نظامی باید به مجموعه اقداماتی که به جنگ‌افزار نیاز ندارد و با اجرای آن می‌توان از وارد شدن خسارات مالی به تجهیزات و تأسیسات حیاتی و حساس نظامی و غیرنظامی و تلفات انسانی جلوگیری نمود یا کاهش داد توجه گردد. در پدافند غیرعامل تمام نهادها، سازمان‌ها، صنایع و حتی مردم عادی می‌توانند نقش مؤثری بر عهده گیرند. در راهبرد بازدارندگی نظامی باید توجه نمود که این نوع از بازدارندگی تا

چه حد به رقابت تسلیحاتی منجر خواهد شد و توسعه اقتصادی کشور را متوقف خواهد کرد. آیا می‌توان با همکاری بین‌المللی و داشتن نقش مهم در زنجیره تولید جهانی، بازدارندگی ایجاد نمود.

▪ کاربرد فنون دیپلماتیک در ایجاد تصویری مثبت از ایران و نمایشی صلح‌آمیز از نیروی نظامی، در جهت اعتماد متقابل در منطقه خاورمیانه و کاهش دشمنی و بحران‌ها در اولویت قرار گیرد. دیپلماسی محیط‌زیست با اولویت منابع آبی با کشورهای همسایه برنامه‌ریزی و اجرا گردد. توسعه صنایع نفت و گاز به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین منابع و انرژی‌های موجود در کشور به‌عنوان عامل توسعه زیرساخت‌های کشور توجه ویژه گردد. به‌منظور حفظ منابع آبی کشور، برای اقتصاد دریا پایه برنامه‌ریزی گردد. در سیاست‌گذاری‌های دولت برای رشد و توسعه کشور، الزامات زیست‌محیطی در اولویت قرار گیرد.

قدردانی

از خبرگان توانمندی که در مدت پژوهش، سخاوتمندانه دانش و وقت خود را در اختیار محققان این پژوهش قرار دادند، بسیار سپاسگزاریم.

منابع

- آشنا، حسام‌الدین. (۱۳۹۰). درآمدی بر قدرت هوشمند مطالعاتی برای جمهوری اسلامی ایران. چاپ اول، تهران: انتشارات موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- پیشگاهی فرد، زهرا؛ قالیباف، محمدرضا. پور طارمی، مهدی و صادقی، علی. (۱۳۹۰). جایگاه قدرت نرم در قدرت ملی با تأکید بر جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه راهبرد. ۲۰(۶۱): ۱۹۱-۲۱۱.
- سازمان برنامه‌بودجه دولت. (۱۴۰۲). لایحه قانون برنامه پنج‌ساله هفتم توسعه جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در آدرس:
https://media.farsnews.ir/Uploaded/Files/Documents/1402/02/31/14020231000156_Test.pdf. Accessed 08 April 2023.
- جعفری، علی‌اکبر؛ قربی، سید محمدجواد. (۱۳۹۶). ترکیب شناسی مفهوم استحکام ساخت قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی. ۶(۲۲): ۱۳۸-۱۰۷.
- حافظ نیا، محمدرضا؛ احمدی پور، زهرا و بدیعی، مرجان. (۱۳۸۲). تحلیل مبانی جغرافیایی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علوم جغرافیایی. ۱(۱): ۶۷-۴۷.

- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۶)، قدرت و منابع ملی (مبانی - مفاهیم و روش های سنجش). چاپ اول، تهران: نشر انتخاب.
- حافظ نیا، محمدرضا؛ احمدی نوحدانی، سیروس و نوری روستای، مهدی. (۱۴۰۰). بررسی نقش موقعیت گذرگاهی در قدرت ملی، مورد مطالعه: کشور ایران، پژوهش های جغرافیایی سیاسی. ۶(۲): ۱۰۶-۸۶.
- خامنه ای، سید علی. (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران. چاپ اول، تهران: نشر موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- سازمان برنامه و بودجه کشور. (۱۳۹۹)، سند ملی آمایش سرزمین، مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری قابل دسترس در آدرس:
https://khev.um.ac.ir/images/171/amayesh_sarzamin.pdf. Accessed 08 April 2023.
- سیف زاده، حسین. (۱۳۸۵). اصول روابط بین الملل. چاپ چهارم، تهران: نشر میزان.
- شمس السادات، زاهدی و نجفی، غلامعلی. (۱۳۸۵). بسط مفهومی توسعه پایدار، فصلنامه پژوهش های مدیریت در ایران. ۱۰(۴): ۷۶-۴۳.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۹). سند جامع علم و فناوری در حوزه دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در آدرس:
<https://media.dotic.ir/uploads/org/2021/03/28/161692637082466800.pdf>. Accessed 08 April 2023.
- عالم، عبدالرحمن. (۱۳۷۸). بنیادهای علم سیاست. چاپ چهارم، تهران: نشر نی.
- عبدالعلی پور، قادر. (۱۴۰۰). جایگاه قدرت نرم در مفهوم شناسی قدرت ملی با تأکید بر رویکرد دینی، فصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم. ۲۵(۲): ۱۹۹-۱۷۳.
- قریبی، سید محمدجواد و جعفری، علی اکبر. (۱۳۹۴). منابع قدرت نرم در سیاست های کلی نظام؛ مورد کاوی سیاست های کلی برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی و فرهنگی. دوره ۵ (۲): ۴۴-۷.
- قیصری، نوراله و خضری، احسان. (۱۳۹۵). سیاست دفاعی نظام جمهوری اسلامی ایران: بررسی اسناد کلان، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی. ۱۰(۳۷): ۷۴-۵۷.
- کلانتری، فتح الله و خزلی، اکبر. (۱۳۹۹). نقش مؤلفه های قدرت ملی در تحقق متعالی حکمرانی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، نشریه علمی آفاق امنیت، ۱۳(۴۷): ۸۰-۵۳.
- لطفی زاده، ابوالفضل و صاحبی، معصومه. (۱۳۹۷). فرصت ها، مکانیزم ها و زمینه های راهبردی توسعه پایدار روابط ایران با شبکه منطقه ای مسلمان نشین آسیای مرکزی در دهه حاضر، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام. ۷(۱): ۱۱۹-۱۰۱.

- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۵۸). *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، مصوب ۱۳۵۸ و بازنگری مصوب ۱۳۶۸. قابل دسترس در آدرس:
https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/132239. Accessed 12 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۸۲). *سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی*. قابل دسترس در آدرس:
https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/132295. Accessed 16 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۸۳). *سیاست‌های کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور در بخش آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی*. قابل دسترس در آدرس:
<https://cabinetoffice.ir/fa/news/7023>. Accessed 16 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۸۳). *سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی*. پایگاه اطلاع‌رسانی مصلحت. قابل دسترس در آدرس:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=165>. Accessed 20 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۸۹). *سیاست‌های کلی نظام در امور «پدافند غیرعامل»*. قابل دسترس در آدرس:
<http://sk-padafand.ir/page-padafandmain/fa/26/form/pId4009>. Accessed 20 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۹۱). *سیاست‌های کلی خودکفایی دفاعی و امنیتی*. قابل دسترس در آدرس:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=37922>. Accessed 22 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۹۲). *سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی*. قابل دسترس در آدرس:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=25370>. Accessed 22 April 2023.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۹۴). *سیاست‌های کلی محیط‌زیست*. قابل دسترس در آدرس:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=31422>. Accessed 22 April 2023.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۴). *قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران*. قابل دسترس در آدرس:
<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>. Accessed 15 April 2023.
- Bali Swain, R. & Yang-Wallentin, F. (2020). Achieving sustainable development goals: predicaments and strategies. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 27(2): 96-106.
- Bolaños, R. Fontela, E. Nenclares, A. & Pastor, P. (2005). Using interpretive structural modelling in strategic decision making groups. *Management Decision*, 43(6): 877-895.

- Etikan, I. Musa, S. A. & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American journal of theoretical and applied statistics*, 5(1), 1-4.
- Herath, H. M. T. R. & Rathnayake, R. M. P. S. (2019). A Critical Approach towards Sustainable Development Models—A Review. *International Journal of Agriculture Innovations and Research*, 7(4): 1473-2319.
- Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley (content analysis).
- Imperatives, S. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future*. Accessed Feb, 10, 1-300.
- Kannan, G. Haq, A. N. Sasikumar, P. & Arunachalam, S. (2008). Analysis and selection of green suppliers using interpretative structural modelling and analytic hierarchy process. *International Journal of Management and Decision Making*, 9(2), 163-182.
- Kennedy, P. (1988). *The rise and fall of the great powers: Paul Kennedy*, New York. Random House, 1987. 677 pp. \$24.95.
- Khajeheian, D. (2019). Qualitative methods in media entrepreneurship research: Clarification of the terms framework, model and pattern. *AD-minister*, (34): 15-34.
- Lozano, R. (2008). Developing collaborative and sustainable organisations. *Journal of Cleaner Production*, 16(4): 499-509.
- Meyer, L. (2015). In *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy edited by Edward N. Zalta*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Ning, C. & Hoon, O. D. (2011). Sustainable development strategy of tourism resources offered by regional advantage: Exploring the feasibility of developing an 'exotic culture' resource for Weihai City of China. *Procedia engineering*, 21: 543-552.
- Nye, J. S. (2021). Soft power: the evolution of a concept. *Journal of political power*, 14(1): 196-208.
- Raimzhanova, A. (2015). Power in IR: Hard, Soft, and Smart Power. Institute for Cultural Diplomacy.
- Riege, A. M. (2003). Validity and reliability tests in case study research: a literature review with "hands on" applications for each research phase. *Qualitative market research: An international journal*, 6(2): 75-86.
- Shuofeng, H. (1992). *Comprehensive National Power Studies*. Chinese Social Science Publishing House.
- Suen, L.J. W. Huang, H.M. & Lee, H.H. (2014). A comparison of convenience sampling and purposive sampling. *Hu li za zhi*, 61(3): 105.

- Todaro, M. P. (1977). *Economic Development in the Third World: An introduction to problems and policies in a global perspective*. Pearson education.
- Warfield, J. N. (1976). *Societal systems. Planning, Policy and Complexity*.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی